1887 N° 49

EIGEN HAARD

Verschijnt elken Zaterdag. H. D. TJEENK WILLINK — HAARLEM. Per kwartaal fr. p. p. *f* 1.62½

Redactie: H. de Veer, Dr. E. van der Ven, Ch. Rochussen en J° de Vries.

TWEE ZUSTERS

door

ADOLPHINA.

De schemering begon snel te vallen en in de groote tuinkamer, waar wij zaten, was het bijna geheel donker. Ik had, een half uur geleden, mijn stoel dicht bij eene der opengeslagen tuindeuren geschoven, om het licht nog zooveel mogelijk op te vangen en met mijn werk te kunnen voortgaan, maar sinds eenige minuten reeds rustten mijne handen in mijn schoot en volgden mijn oogen werktuigelijk de zware wolken, die langzaam en statig langs de lucht dreven. De geur van meidoorn en sering woei naar binnen en uit den tuin klonk telkens het welluidende gezang van een nachtegaal, maar in de kamer zelf was het doodstil. Oom zat zwijgend in zijn gewonen leuningstoel bij de tafel en blies zware rookwolken uit zijne lange Goudsche pijp; nu en dan hoorde ik hem zwaar zuchten en ik wist waaraan hij dacht. Heden juist vijf jaren geleden op een Junidag, die even warm en schoon als deze was geweest, had ik hem met gebogen hoofd en knikkende knieën tantes lijk zien volgen naar het graf, en al was de sterke man onder het leed niet bezweken, al was hij gewoonlijk in den huiselijken kring weder opgeruimd en gezellig als vroeger, ik wist maar al te goed, dat zijne grootste levensvreugde met haar was ten grave gedaald en dat haar sterfdag hem op nieuw met bittere smart vervullen moest. Ik waagde het dan ook niet zijne mijmering te storen, maar liet zelf aan mijne gedachten den vrijen loop. Tot mijne verbazing echter zweeg ook Ada; zij was gewoonlijk zoo druk, zoo levendig, dat het haar bijna onmogelijk was langen tijd het stilzwijgen te bewaren; maar daar stond zij. Van de plaats waar ik zat kon ik haar juist zien, daar stond zij onder de veranda tegen eena der tuindeuren geleund en staarde met wijdgeopende oogen voor zich uit in den donkeren zomeravond. Wat hield haar zoozeer bezig? Waaraan dacht zij, die anders een afkeer van het schemeruurtje had en daar thans zoo rustig, zoo geheel in zich zelf verzonken stond?

„Ada!" zeide ik fluisterend, om oom niet te storen; maar zij hoorde mij niet. Ik had haar slechts eene kleine huishoudelijke bijzonderheid willen mededeelen en zweeg dus verder, maar bleef peinzend naar haar zitten kijken. Wij waren tweelingen, Ada en ik, weezen, die onze ouders niet gekend hadden. Toen wij drie weken oud waren, stierf onze moeder. De eerste Novembersneeuw bedekte met een dun, doorschijnend waas de zwarte aarde toen zij begraven werd, en éér weer de witte en roode voorjaarsbloemen haar graf versierden was onze vader haar gevolgd. Hij was een zwak, sukkelend man geweest, en zijne jonge vrouw, een beeld van gezondheid en kracht, had hem met liefderijke toewijding verzorgd, totdat de dood, die reeds zoo dikwijls dreigend aan zijne sponde had gestaan, haar plotseling wegnam. Haar echtgenoot bleef achter, hulpbehoevend en alleen, zonder kracht om weerstand te bieden aan zijne groote smart; de kwaal, die hem reeds lang had bedreigd, nam onder den invloed zijner somberheid hand over hand toe, en toen hij stierf liet hij ons beiden achter, twee hulpbehoevende weesjes, nauwelijks zes maanden oud.

Eene tante, eene oudere zuster van onze moeder, nam ons tot zich, en onder hare trouwe, moederlijke zorg werden wij groot. Hoe goed herinner ik mij het vroolijke, onbezorgde huisgezin, uit die dagen. Oom, de dokter van een welvarend dorp in het schoonste gedeelte van Gelderland, altijd druk en altijd vroolijk, in- en uitloopend onder het neuriën van een vroolijk liedje, of door het gansche huis tante bij haar naam roepend als hij te huis kwam en haar niet op hare gewone zitplaats aantrof; en tante, die goede, lieve tante, met haar zachten glimlach en hare vriendelijke oogen, altijd dezelfde, nooit luidruchtig, maar onveranderlijk opgeruimd en tevreden te midden van hare zes jongens, allen ouder dan wij, goedhartige, vroolijke knapen, die beurtelings met ons speelden of ons tegen elkander in bescherming namen. Door niemand van hen allen werd het ons ooit, ook maar met een enkel woord, met één oogopslag te kennen gegeven, dat wij niet geheel en volkomen bij hen behoorden. Met kinderlijke genegenheid zagen wij dan ook tot oom en tante op, met eerbiedige verbazing en zusterlijken trots luisterden wij naar de verhalen der oudere jongens of genoten van hunne heldenfeiten, maar toch,

reeds als kinderen hadden wij voor elkander nog een ander, nog een inniger gevoel.

Ik was een sterk, gezond kind, maar Ada was tenger en dikwijls ongesteld; misschien kwam het ten deele daardoor, dat ik mij reeds vroeg ouder begon te gevoelen dan zij en mij aanwendde voor haar te zorgen en op haar te letten. Zij zelf was roekeloos en onnadenkend, maar schoon zij lachte en mij een dwaas kind noemde, als ik voor een warmen doek gezorgd had of de overschoenen te voorschijn haalde, die zij had vergeten; zoodra wij 's avonds te zamen waren in onze kamer, kuste zij mij met onstuimige hartelijkheid en ik gevoelde mij meer dan beloond voor wat toch eigenlijk niets was dan eene zeer natuurlijke uiting mijner genegenheid. Zoo groeiden wij op en genoten het geluk van eene onbezorgde, blijde jeugd, totdat wij vijftien jaar waren. Toen kwam er voor het eerst stoornis in de vroolijkheid van ons leven, en hoeveel was er sinds dien tijd niet veranderd! Als ik mijn hoofd omwendde, dan zag ik door de steeds dichter wordende duisternis, eene hooge, donkere massa zachtjes heen en weer wuiven; dat waren de populieren van het kerkhof, waar tante reeds vijf jaren rustte. Nu en dan bezochten Ada en ik te zamen haar graf en ooms eenzame wandelingen richtten zich dikwijls daarheen, maar waar was het graf van den blonden krullebol, die ons een half jaar na den dood zijner moeder verliet met tranen in de heldere oogen, maar met blijden moed en fieren ondernemingsgeest in het hart, om te sterven in een vreemd land, te midden van onbekende, onverschillige gezichten, ver van huis en van allen, die hij liefhad?

Het was stil geworden in ooms woning, toen ook de andere zonen de een na den ander een eigen werkkring hadden gezocht en het gezellig kringetje, dat zich om de tafel schikte, al kleiner en kleiner werd, tot oom eindelijk overbleef alleen met zijn jongsten zoon en met ons, de weezen, die hij eens zoo liefderijk in zijn huis had opgenomen. Toen waren er voor Ada en mij stille, eentonige dagen gekomen, zonder vermaak of afleiding als oom zijne zieken bezocht en Piet, die niet van de vlugsten was en voor ambtenaar van den burgerlijken stand studeerde, naar zijn kantoor ging. Toch verveelden wij ons nooit; wij hadden onze boeken, onze piano, ons werk; vooral, wij hadden immers elkander.

Toen tante stierf had oom er eerst om onzentwil over gedacht, iemand te nemen om voor zijne huishouding te zorgen. De jongens echter hadden er zoo nadrukkelijk op aangedrongen aan „de zusjes", zooals wij altijd genoemd werden, die taak op te dragen en wij zelf hadden zoo ernstig beloofd al onze beste krachten daartoe in te spannen, dat oom, die er eigenlijk meer nog dan een van ons tegen opgezien had eene vreemdelinge in zijn huiselijken kring toe te laten, eindelijk had toegestemd te beproeven hoe het met ons gaan zou.

Het ging vrij wel het eerste jaar, wat beter nog het tweede; wij deden ons best en noch oom, noch één van de jongens was moeielijk of veeleischend. Ada beweerde dat ik trotsch mocht wezen op ooms tevredenheid over zijne dochters, want dat op mij eigenlijk alle zorg rustte, maar zij wist niet hoe menigmaal het juist hare opgeruimdheid was en hare heerlijke gave om alles van den besten kant te bekijken, die mij, eenigszins zwaartillend van aard, lust en moed terug gaven. Zoo stil kon de dag niet voorbijgaan of haar heldere lach klonk om de eene of andere onbeduidende kleinigheid wel eene enkele maal door het huis, en hoe zou ik mij hebben kunnen beklagen over eentonigheid of moeitevolle inspanning, zoolang zij met haar zonnig humeur en hare vroolijke stemming mij gezelschap hield! Toch, verbeeldde ik het mij, of was Ada in den laatsten tijd wat stiller dan vroeger? Waren hare vroolijke invallen wel zoo menigvuldig als gewoonlijk? Klonk hare welluidende stem niet minder dikwijls met een vroolijk liedje door huis of tuin? Scheelde haar iets? Terwijl mijn oogen op haar gevestigd waren, was de maan langzaam van achter eene zware wolk te voorschijn gekomen en nog zie ik haar beeld in mijne herinnering, zooals zij door het zachte, stille licht in een zilverachtigen glans gehuld, op dien avond voor mij stond. Zij had iets fijns en tengers; zij was nog altijd lichtgevoelig voor koude of snelle afwisseling van temperatuur, evenals toen wij kinderen waren, maar zij zag er volstrekt niet ongezond of kwijnend uit en zij was zoo mooi! Sommige menschen beweerden dat wij op elkander geleken en tot op zekere hoogte zullen zij wel gelijk hebben gehad; het heeft ons allen immers wel eens getroffen, welk eene eigenaardige gelijkenis er kan bestaan tusschen een zeer alledaagsch en een mooi gelaat.

Wij waren bovendien ongeveer even lang en de kleur van ons haar was dezelfde, maar de grijze oogen, die mij uit mijn spiegel aankeken, waren door eene kleine verandering van tint bij haar overgegaan in het diepste, donkerste blauw, en het matblonde haar, waarin ik reeds als kind, ook met de grootste moeite, nooit eenige krul of sprong kon krijgen, golfde en krulde haar in talloos vele dartele kleine boogjes langs slapen en voorhoofd. Zij had bovendien een zeer bijzonderen slag om zich te kleeden, om iets te dragen zooals geen andere dat doen kon, zoo bevallig en toch zoo eenvoudig, zoo zonder eenig opzet tegelijk. En dan hoe bekoorlijk was haar glimlach, haar innemende, vriendelijke glimlach, dien zij in de argelooze vroolijkheid van haar hart veil had voor den armsten bedelaar zoo goed als voor den aanzienlijkste onder hare bekenden en die als een zonnestraal haar gelaat verhelderde en bezielde. Geen wonder dat allen, die haar kenden, haar liefhadden; geen wonder dat ik trotsch op haar was. De enkele malen, als wij in het publiek verschenen, zag ik hoe allen haar bewonderend gadesloegen, hoe zij om strijd werd gevierd, zij de ziel was van elk gezelschap; maar ik was niet jaloersch, ik genoot als men haar bewonderde en ik wist het immers, onder al die menschen was er niemand, dien zij zoo liefhad als mij, en wanneer zij na zulk een avond zich van allen afwendde om door mij te worden ingestopt tegen de scherpe koude, wanneer zij elk hulpbetoon afwees: „neen, neen, Lize moet mij helpen, dat kan Lize alleen," dan klopte mijn hart van trotsche vreugde, dan verlangde ik niets ter wereld meer.

Althans zoo was het geweest, maar terwijl ik daar in de schemering zat, vroeg ik mijzelf twijfelend af: was het nog zoo? Of was in den laatsten tijd nu en dan een andere wensch bij mij opgekomen, had ik wel eens gedroomd van een andere toekomst? Rees niet somtijds, als ik alleen was, voor mijne verbeelding de gedachte aan een ander leven, dat mij met oneindige bekoorlijkheid toelachte en waarvan de zorg voor Ada's gezondheid en ooms gemak niet meer het eenige doel zou wezen? Had ik in den laatsten tijd niet wel eens gewenscht, wenschte ik het niet op dit oogenblik, even mooi te zijn als Ada, niet om als zij aller bewondering tot mij te trekken, neen, maar om? . . .

„Hoezee, hij is benoemd. Goede hemel, wat is het hier donker! Slaapt gijlieden allen? Herman is benoemd, zeg ik. Hoezee."

Als door een schok getroffen vlogen wij overeind. Oom stond zoo snel op dat zijn pijp brak en de kat, die rustig aan zijne voeten had zitten spinnen, kreeg den gloeienden kop op haar poot en holde met een schreeuw van schrik, haar staart in de hoogte, langs mij heen den tuin in. Ik was opgesprongen en stond midden in de kamer, éér ik bemerkte dat Piet, die zoo luidruchtig zijn binnentreden aankondigde, niet alleen was.

„Leve onze nieuwe burgemeester," klonk zijne stem weer,

„en hier is hij zelf! Maar wat is het hier donker. Steek dan toch licht op, Lize!"

Ik had reeds eenige lucifers verknoeid in mijne wanhopige pogingen om ze aan den verkeerden kant te doen ontvlammen, maar eindelijk toch gelukte het mij licht te maken en weldra stonden wij allen om de tafel gelukwenschend en de hand schuddend van een langen, jongen man, die met Piet was binnen gekomen, maar te midden van de algemeene verwarring slechts door een vroolijken lach van zijne tegenwoordigheid blijk gegeven had. In de huiskamer, waar het daar straks zoo stil was, klonk spoedig daarna een levendig gesprek. Oom had zijne treurige herinneringen afgeschud, om deel te nemen in het geluk van den vriend des huizes, dien wij bijna dagelijks bij ons zagen. Piet was zoo opgewonden door de onderscheiding aan zijn vriend ten deel gevallen en praatte zoo druk, dat de kanarie, wier kooi in een hoek der kamer stond, wakker werd en begon te zingen. Als daartusschen een oogenblik kalmte was, vertelde Herman zelf op zijne eigenaardige bedaarde manier van alles wat hij in de laatste dagen ondervonden, gehoopt en gedacht had; ik was nooit eene drukke praatster en luisterde met belangstelling toe. En Ada? Zij was toch zeker niet volkomen wel, want bijna zonder een enkel woord te spreken zat zij met een hoogrooden blos op hare wangen te borduren en toen ik bij eene kleine huishoudelijke bemoeiing vlak langs haar heen ging, hoorde ik haar hijgen.

„Scheelt er iets aan?" vroeg ik zachtjes op een oogenblik dat Piet en de kanarie om strijd het woord voerden, maar zij schudde slechts met een glimlach het hoofd en bukte zich om de kat te streelen, die het gewaagd had voorzichtig weder naar binnen te komen. Zoo ging de avond snel voorbij en brak spoedig de tijd van scheiden aan.

„Ik breng den burgemeester thuis!" betuigde Piet en verliet met zijn vriend de kamer; ik volgde hen om de deur te sluiten.

„Ba, het is gaan regenen; wacht even, Herman, ik zal eene parapluie halen," en Piet, die de voordeur reeds geopend had, kwam terug en liep mij voorbij naar boven. Wij bleven samen op hem wachten, Herman en ik; het was zoo stil om ons heen, dat ik den zomerregen hoorde neerdruppelen op de bladeren van den lindeboom voor de deur. Waarom begon ik geen alledaagsch gesprek over het een of ander gewoon onderwerp? Ik zou het gaarne gedaan hebben, maar kon geen woord bedenken om een gesprek te beginnen. Ook Herman zweeg, tot wij Piet fluitend van boven hoorden terugkomen. Toen trad hij haastig op mij toe: „O Lize, ik ben zoo gelukkig, ik hoop spoedig eens alleen met u te kunnen praten, ik...." Daar kwam Piet met eene groote parapluie gewapend de trap af en nam zijn vriend onder den arm. Ik zag hen te zamen de deur uit en den donkeren weg opgaan. Een oogenblik keek ik hen na, toen sloot ik de deur en keerde naar de achterkamer terug. Neen, de wereld was niet veranderd sinds een paar uur; en oom en Ada en allen om mij heen, zij waren het ook niet en ik trachtte mij zelf wijs te maken, dat ook mijne stemming nog dezelfde was, maar terwijl ik aan oom de kleine zorgen wijdde, die hij reeds lang van mij gewoon was, betrapte ik mij op de gedachte, wie dat voor hem zou doen, indien ik niet meer bij hem was en ik vergat voor het eerst in mijn leven mij nog eens te vergewissen of Ada waarlijk niet ongesteld was.

Op onze kamer gekomen waren wij beiden in 't eerst zeer tegen onze gewoonte zwijgend bezig. Eindelijk maakte Ada eene opmerking,... over de warmte, naar ik meende, maar ik had zeker niet goed gehoord, want de woorden van instemming, waarmede ik haar gelijk gaf, deden haar in een vroolijken lach schieten: „O Lize! wat een dwaas antwoord; ga maar gauw slapen, ik geloof dat je al droomt."

Zij had gelijk, ja, ik droomde. Het was een schoone droom.

Den volgenden morgen was ik reeds vroeg op, want een zonnestraal, die doorgedrongen was tusschen de plooien der neergelaten gordijnen had den slaap verjaagd en met een glimlach had ik eenige oogenblikken half droomend liggen kijken naar het vroolijke licht, dat spelend ronddanste langs de meubelen en over den vloer en dat zelfs het water in mijn drinkglas deed schitteren met rijke verscheidenheid van kleuren. Toen was ik opgesprongen, plotseling, ik wist zelf niet waardoor, ontwaakt tot het bewustzijn van wat mijne gedachten den vorigen avond had beziggehouden, en ik had de gordijnen opengeschoven om naar buiten te kunnen zien. Zware regendroppels hingen nog aan de bladeren der boomen, aan de bloemen en planten in den tuin, maar een zachte oostenwind had in de laatste uren de wolken verjaagd en slechts zilverwit en rozenrood gekleurd waren zij nog aan den horizont zichtbaar. De zon stond reeds vrij hoog en wekte met hare stralende pracht overal het slapende leven tot vroolijk genot en nieuwe krachtsinspanning. Op veld en akker, over bosch en weide, zoover ik zien kon, goot zij hare schitterende stralen uit en het was of geheel de schepping juichte onder hare koesterende, bezielende aanraking. Scheen zij elken morgen zoo heerlijk, zoo goddelijk schoon, of wist zij het dat eene jonge menschenziel haar ditmaal met verrukking begroette, eene jonge menschenziel ook tot nieuw leven gewekt door de gedachte aan een heerlijk, ongekend, half onbegrepen geluk? Dicht voor mijn venster vloog een leeuwerik naar boven en ik hoorde hoog in de lucht zijn jubelend lied, den morgengroet aan de eeuwige bron van licht en warmte. Mijn blik volgde het trillende vleugelenpaar, terwijl het langzaam wegzweefde in het onmetelijke, nevelige blauw, totdat mijne oogen vochtig werden en mijn hart overvloeide van blijde ontroering in de ootmoedige gedachte van dankbaarheid aan Hem, die de schepping tooit in pracht en heerlijkheid en die mijn leven even zonnig maakte als het landschap, waarop mijne oogen rustten. Hoe lang ik daar stond, weet ik niet, maar ik werd uit mijn gemijmer gewekt door eene beweging van Ada en ging, na het wisselen van een vroolijken morgengroet, naar beneden om mijne gewone huiselijke bezigheden op te vatten.

„Lize," zeide oom, terwijl wij aan het ontbijt zaten, „ik vergat gisteren avond door al de drukte met Herman er over te spreken, maar de vrouw van dronken Kees is weer ziek. Ik ben er gisteren geweest en het is daar aan huis zoo bedroefd arm; er is letterlijk aan alles gebrek. Zoek eens of gij niet het een en ander voor haar te missen hebt. De kinderen kunnen niet naar school, omdat zij geene redelijke kleeren aan hebben; misschien hebt gij of Ada nog wel iets ouds, dat ge wilt afstaan."

„Dat hebben wij zeker en ik zal zelf wel eens naar haar gaan kijken," betuigde ik met warmte.

„Dat is goed en neem ook wat eieren mee of een stukje vleesch, dat heeft de arme ziel hard noodig," verzekerde oom, terwijl hij zijn hoed opzette, om zijne andere patienten te gaan bezoeken.

Nog kan ik er met een weemoedigen glimlach aan denken, hoe ik dien morgen in de volheid van mijn jong gelukkig hart door het huis liep, om overal bij elkander te zoeken wat voor de arme vrouw en hare kinderen dienen kon. Ik troonde Ada mede naar den zolder, en onder allerlei grappen openden wij de kist, waarin onze kinderjurken en de kleeren der jongens geborgen lagen en wij overlegden wat wij, als voor zulk een doel geschikt, zouden afstaan. In onze eigen kleerkast zochten wij daarna het een en ander, dat de zieke zelf zou kunnen gebruiken, en terwijl Ada aan een kleedingstuk eene

kleine noodzakelijke verandering aanbracht, ondernam ik een tocht naar den kelder. Daar werd het eierenrek beroofd en ooms wijn niet ongemoeid gelaten en daar viel het mij juist nog bijtijds in, dat ik gisteren in de kast van de huiskamer een groot stuk sukadekoek had weggeborgen, dat de kinderen zeker zou sterken voor den eersten tocht naar de school. Toen ging ik naar den tuin; de aardbeien waren juist rijp; o, ik wist het wel, zij waren niet voedzaam of versterkend, maar het was of elke geurige vrucht mij toelachte met de verzekering, hoe zij de dorstige, brandende lippen zou verkwikken, en onder op het schaaltje had ik, onopgemerkt zelfs voor Ada, een gulden uit mijn eigen beursje gelegd; wat zou de zieke vrouw blij zijn als ze, nadat ik haar verlaten had, die kleine verrassing nog vond; zij was zoo arm, zoo ongelukkig en ik was immers zoo rijk, zoo schatrijk!

Dadelijk, nadat wij koffie gedronken hadden, maakte ik mij gereed om de zieke te gaan bezoeken. Ada zat onder de veranda te lezen, toen ik, gereed om te vertrekken, nog even de huiskamer binnentrad.

„Ge neemt toch zeker den knecht mede om dat vrachtje te dragen?" vroeg zij, van haar boek opziende naar een mandje, dat ik voorzichtig even op de tafel had nedergezet om mijn hoed vast te maken.

Ik glimlachte: „Dat is te zeggen. Jan moest daar straks met medicijnen bij vrouw Jansen aan huis wezen en hij bracht haar toen tegelijk de kleeren, maar dit kleine mandje draag ik zelf; het is niet zwaar."

„Zoo," hernam Ada met een twijfelenden blik. „Nu, ge moet het zelf weten; wat mij betreft, ik kan het al warm krijgen, als ik aan zulk een tocht denk. Maar wat ziet ge er fleurig uit," vervolgde zij met een goedkeurenden glimlach. „Ik dacht eigenlijk, dat ge die japon gisteren hadt gestreken om haar Zondag schoon te kunnen aantrekken."

Het was een eenvoudig neteldoeksch kleedje, zooals toen in den smaak was, een vroolijk patroon, blauwe bloemen en ranken op een witten grond, en Ada had gelijk: den vorigen dag was het mijn plan geweest, deze japon voor den Zondag schoon te houden.

„Och," zeide ik, half verontschuldigend, „het is nu mooi weer. Zondag regent het misschien of is het te koud voor neteldoek."

„Dat is waar!" Ada bleef mij eenige oogenblikken aanzien. „Vrouw Jansen zal denken, dat de zomer zelf bij haar binnen komt; wacht, kom eens hier!"

Ik trad op haar toe. Dicht bij haar stond op een klein tafeltje eene vaas met half ontloken rozen en onder hare laatste woorden had zij de schoonste er van in de hand genomen. Mijne oogen volgden de fijne behendige vingers terwijl zij de bloem in mijne japon vastmaakten, en toen zij dit gedaan had en Ada hare lachende, blauwe oogen, stralende van genegenheid, naar mij ophief: „Zie zoo, zusje, dat behoorde er nog bij," toen boog ik mij voorover en kuste haar.

Terwijl ik dat deed, overviel mij plotseling een gevoel van onoprechtheid. Wij hadden nooit geheimen voor elkander gehad en al was het mij onmogelijk ronduit te spreken over wat ik hoopte, kon ik mijne zuster niet, met een enkel woord desnoods, hebben doen raden, welke blijde verwachting mijn hart zoo vroolijk deed kloppen, dat ik zelfs mijne kleeding gekozen had onder den invloed van die liefelijke bekoring? Ik aarzelde even, een paar seconden slechts; daar kwam de dienstbode voor eene kleine huiselijke bemoeiing de kamer binnen en althans voor het oogenblik was de geschikte gelegenheid voorbij. Het kwam er weinig op aan. Ik had immers geen haast. Herman had naar het plan, dat hij ons den vorigen avond meedeelde, dien morgen ons dorp verlaten, om eerst over eenige dagen terug te keeren en ik zou nog dikwijls genoeg met mijne zuster alleen zijn om haar alles te kunnen mededeelen, wat er in mijn hart omging. Voorzichtig nam ik dus mijn mandje weder op en ging den tuin in, om langs het huis den grooten weg te bereiken. Bij het hek gekomen hoorde ik nog, hoe Ada mij lachend iets nariep, dat ik niet recht verstond, maar dat mij toch aanleiding gaf mij nog eens naar haar om te wenden tot een laatsten groet, en toen ging ik op weg.

(*Wordt vervolgd.*)

De havenwerken voor Batavia te Tandjong Priok,

DOOR

M. J. VAN BOSSE.

Den 15den Maart 1887 werd de haven van Tandjong Priok voor het algemeen verkeer opengesteld, en daarmede werd de voltooiing geconstateerd van het grootsche werk, dat voor den handel te Batavia van zoo ingrijpend belang is te achten. Dat deze openstelling geheel onopgemerkt heeft plaats gehad, is te wijten aan de omstandigheid, dat reeds sedert vele jaren aan een officiëele openstelling een feitelijke openstelling was voorafgegaan; immers had reeds ruim zes jaren te voren, op den 18den December 1880, het stoomschip van de Maatschappij Nederland, *Koning der Nederlanden*, het anker in de binnenhaven laten vallen, en werd op den 11den April 1881 hetzelfde stoomschip, bij zijn aankomst uit Nederland, aan een tijdelijken steiger in de binnenhaven vastgemeerd, waarover de nieuwbenoemde gouverneur-generaal 's Jacob, die de reis met de *Koning* gemaakt had, voet aan wal zette. In den Westmousson van 1881 op 1882 liepen de meeste stoomschepen, die voor Batavia bestemd waren, te Tandjong Priok binnen, en van November 1882 af heeft de Maatschappij Nederland Tandjong Priok door al hare schepen geregeld laten aandoen, welk voorbeeld geleidelijk door alle andere stoomvaartmaatschappijen is gevolgd. Het kan niet worden ontkend, dat tegenover de voordeelen, die als een gevolg van deze vrijgevigheid aan de scheepvaart ten deel zijn gevallen, belangrijke nadeelen hebben gestaan; niet alleen dat de goede gang der werkzaamheden aan den havenbouw daaronder geleden heeft, maar verschillende toestanden hebben gelegenheid gehad zich te ontwikkelen, die op den duur niet bestendigd konden worden en waarmede dus bij de definitieve openstelling moest gebroken worden. Bovendien waren er tal van factoren aanwezig om tijdens de overgangsperiode de nieuwe haven algemeen in discrediet te brengen, en dat daarvan op ruime schaal partij is getrokken door verschillende corporatiën en personen, wier bestaan door de nieuwe gelegenheid noodzakelijk moet te niet gaan, bewijst het groot aantal vlugschriften, dagbladartikelen, adressen aan de regeering en zoovele andere uitingen van de openbare gezindheid, die in de bovengenoemde jaren het licht hebben gezien.

Onder de bedoelde factoren neemt de gezondheidstoestand zeker een eerste plaats in; het is een algemeen erkend feit, dat grondverplaatsing in tropische gewesten immer tot koorts-epidemieën aanleiding geeft, en het kan dus geen verwondering wekken, dat, waar deze grondverplaatsing verscheidene millioen kubiek meters heeft bedragen, de bemanning van schepen,

's nachts verblijf houdende in de onmiddellijke omgeving van het terrein der werkzaamheden, aan den nadeeligen invloed der daaruit ontstane schadelijke uitwasemingen niet onttrokken is kunnen blijven. Het feit, dat van de malaria-infectiën te Tandjong Priok hoe langer hoe minder gehoord wordt, bewijst dat de kiem der ziekte, nu de grond tot rust is gekomen, ook weggenomen is.

Een andere factor was de onvoldoende havenbediening. De spoorweg-gemeenschap liet te wenschen over; voor de beweging der schepen in de haven waren geen voldoende hulpmiddelen aanwezig; de dienst der havenwerken voorzag in het een en ander, zoover als zijne hulpmiddelen strekten, maar dit was uit den aard der zaak onvolledig en gebrekkig en een noodzakelijk gevolg van de feitelijke openstelling der haven terwijl niets voltooid was.

Op een en ander zal later worden teruggekomen; voor een geleidelijk overzicht van de g schiedenis van den aanleg der havenwerken is het noodig terug te gaan tot het jaar 1877.

heden hebben doen gevoelen, zijn uitvoerig beschreven in de *Indische Gids* van 1881 en sproten vooral voort uit de ongunstige ligging van Priok, dat door uitgestrekte moerassen over een afstand van ongeveer 10 kilometers van de benedenstad Batavia is gescheiden, hetgeen het dagelijksch vervoer over zee van al het personeel zoowel als van het werkvolk naar het terrein noodzakelijk maakte. Met de meeste krachtsinspanning werd daarom in de eerste plaats aan den aanleg van den spoorweg gearbeid en in November 1877 was men zoover gevorderd, dat het verkeer daarover geopend kon worden. Inmiddels waren de eerste baggermolens en hopperbarges uit Europa gearriveerd en opgesteld; op het terrein te Priok waren werkplaatsen, magazijnen, kantoren en tal van hulpgebouwen verrezen, terwijl te Merak, gelegen aan Straat Sunda tusschen St. Nicolaaspunt en Anjer, het noodige in gereedheid was gebracht voor de ontginning der steengroef, die het materiaal voor de zeehoofden moest leveren.

Van genoemd tijdstip af (November 1877) nam het eigen-

De binnenhaven van Tandjong Priok.

Het is bekend, dat de eerste stoot om aan den gebrekkigen toestand van de reede van Batavia een einde te maken, door wijlen Prins Hendrik gegeven is geworden, die in de opening van het kanaal van Suez aanleiding vond om de Indische regeering voorstellen in overweging te geven tot den bouw van een breekwater ter bescherming van die open reede. Er werd dan ook een commissie benoemd om den toestand der reede te onderzoeken en voorstellen tot verbetering aan te bieden. Na hevigen strijd over de relatieve waarde van verschillende ontwerpen werd Tandjong Priok als de toekomstige havenplaats aangewezen; het ontwerp door een commissie van Nederlandsche technici gewijzigd, werd goedgekeurd en den 28sten April 1877 liet het stoomschip *Koning der Nederlanden* op de reede van Batavia het anker vallen, aan boord waarvan zich de stichter van Tandjong Priok, de ingenieur De Gelder en het verdere personeel voor den havenbouw bevonden, en dat tevens volgeladen was met machineriën en benoodigdheden voor het werk. De moeielijkheden, die zich bij het begin der werkzaamlijke werk een aanvang. Wanneer men thans de haven binnen stoomt zal men zich bezwaarlijk eene voorstelling kunnen maken van het strand, zooals dat zich voor tien jaren vertoonde. Het terrein voor den eigenlijken havenbouw aangewezen, bestaat uit een zandplaat, die zich ongeveer tot 1 kilometer van de kust uitstrekt en daar zich aansluit aan de moerassen die, zooals reeds werd gezegd, tot nabij Batavia gevonden worden. Op die zandplaat had zich een welige plantengroei ontwikkeld, en het omhakken en verwijderen van tal van boomen, waaronder van kolossale afmetingen, heeft het werk in den aanvang groot ophoud bezorgd. Onder die zandplaat werd op zeer ongelijke diepten, maar nagenoeg overal, koraal aangetroffen; deze koraalbanken werden ook in zee teruggevonden en al zijn zij voor een deel daar, waar zij voor den aanleg der zeehoofden gebruikt konden worden, het werk ontegenzeggelijk ten goede gekomen, het opruimen dier banken daar waar gegraven of gebaggerd moest worden, heeft tot groote kosten en moeielijkheden aanleiding gegeven. Men stelle

zich die banken voor, die tot 8 à 9 meters onder water moesten weggeruimd worden; de baggermolens moesten alsdan, in stede van met emmers, met stalen vorken of klauwen worden opgetuigd en bleken dan nog dikwerf niet bij machte om het werk te klaren. Er zat dan niet anders op, dan eerst met dynamiet de banken los te werken, waartoe duikers moesten gebezigd worden, die de dynamietpatronen in vooraf geboorde gaten of in spleten aanbrachten. De uitwerking van deze patronen was zeer verschillend, naar gelang van de geaardheid der koraal; niet zelden kon men het niet verder brengen dan tot het verbreken der massa in stukken van zoodanigen omvang, dat de hulpmachines, op de baggermolens aanwezig, niet in staat waren ze op te halen. Andermaal moesten dan duikers naar beneden worden gezonden, die kettingen om het losgewerkte stuk sloegen, waarop dit met behulp van de drijvende stoomkraan werd boven gebracht en naar den wal vervoerd. Op die wijze zijn stukken verwijderd, waarvan het gewicht 8000 kilogram bedroeg.

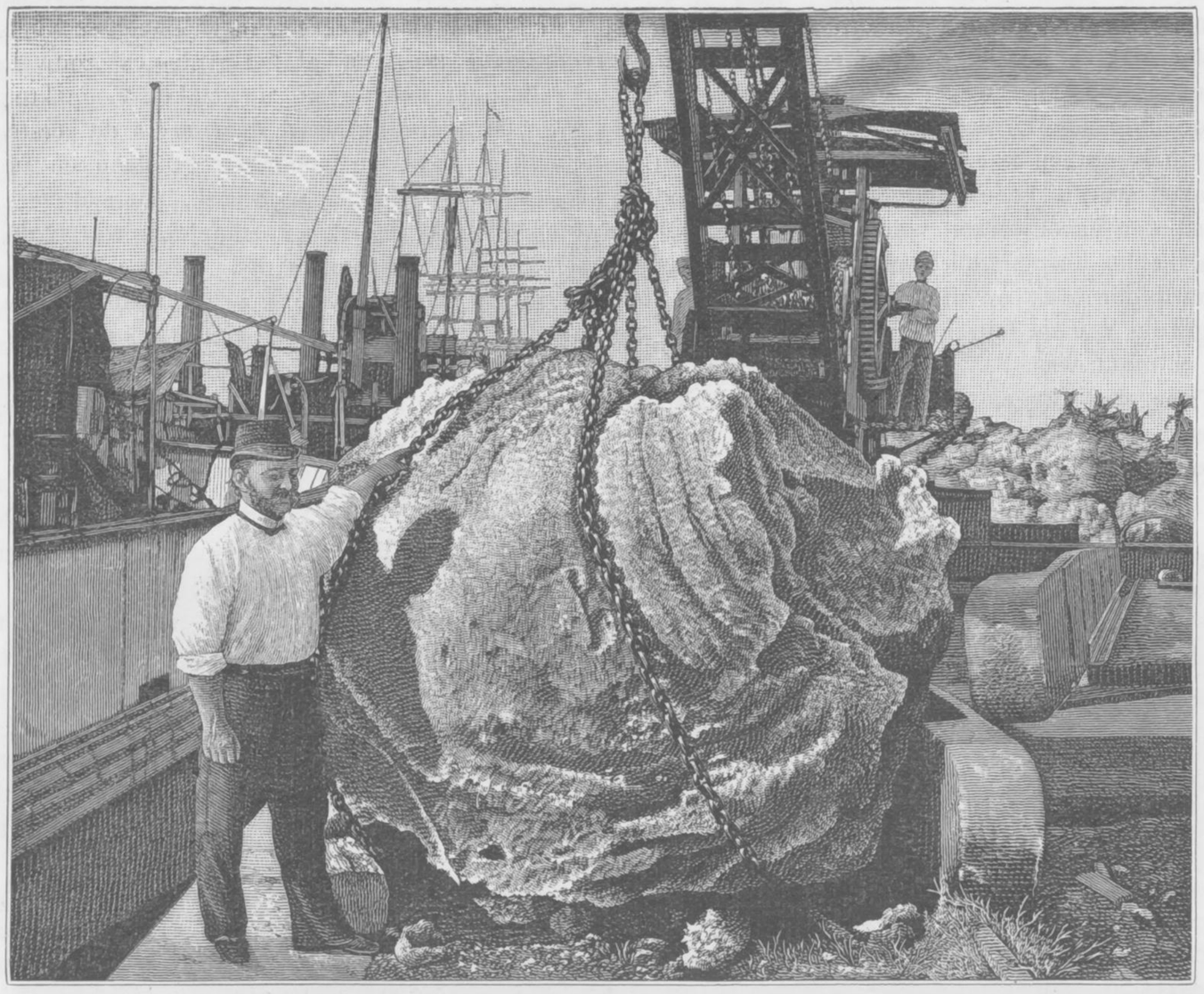

Blok koraal door de drijvende stoomkraan opgehaald bij den aanleg der havenwerken te Tandjong Priok.

Waar de geaardheid der koraal of de uitwerking der dynamiet-patronen toeliet dat de baggermolens konden doorwerken, deden zich weder andere bezwaren voor. Nu eens werden in de emmers stukken koraal opgebracht die de well — de opening in den baggermolen waarin de emmerladder zich beweegt — niet konden passeeren. Dan moest de machine gestopt, het stuk koraal onder water aan een ketting geslagen en door middel van de scheepskranen gelicht worden. Dan weder werd zoodanigen tegenstand ondervonden, dat wanneer de machine niet spoedig genoeg werd gestopt, zich een of ander machinedeel begaf. Wel is waar had de fabrikant de machines voorzien van zoogenaamde frictieklossen, bestemd om bij het ontmoeten van tegenstand het drijfwerk buiten werking te stellen, maar deze toestellen bleken ten eenemale onvoldoende voor hetgeen van hen gevorderd werd. Een groote verbetering werd in dit opzicht gaandeweg aan alle molens aangebracht, door de frictieklossen door frictiewielen te vervangen. In het groote kamwiel namelijk, dat aan de as van den boventuimelaar bevestigd is, werd een tweede binnenwiel aangebracht, dat met wiggen aan de binnenzijde van het tandrad kon worden vastgezet; werd nu eenige belangrijke tegenstand ontmoet, dan slipte het buitenwiel en het binnenwiel draaide alleen rond. Het meer of minder vastslaan der wiggen was wel een zaak van veel oefening, doch het gaf ook een groote mate van zekerheid tegen het breken van machinedeelen.

Het materiaal der zeehoofden werd grootendeels door de steengroef van Merak geleverd; de hopperbarges, bestemd voor het transport der steenen, waren ingericht om tot 3,5 meter onder de waterlijn, door het openen van bodemkleppen, haren inhoud in eens te storten. Voor het hooger opwerken moesten de steenen eerst op zolderschui-

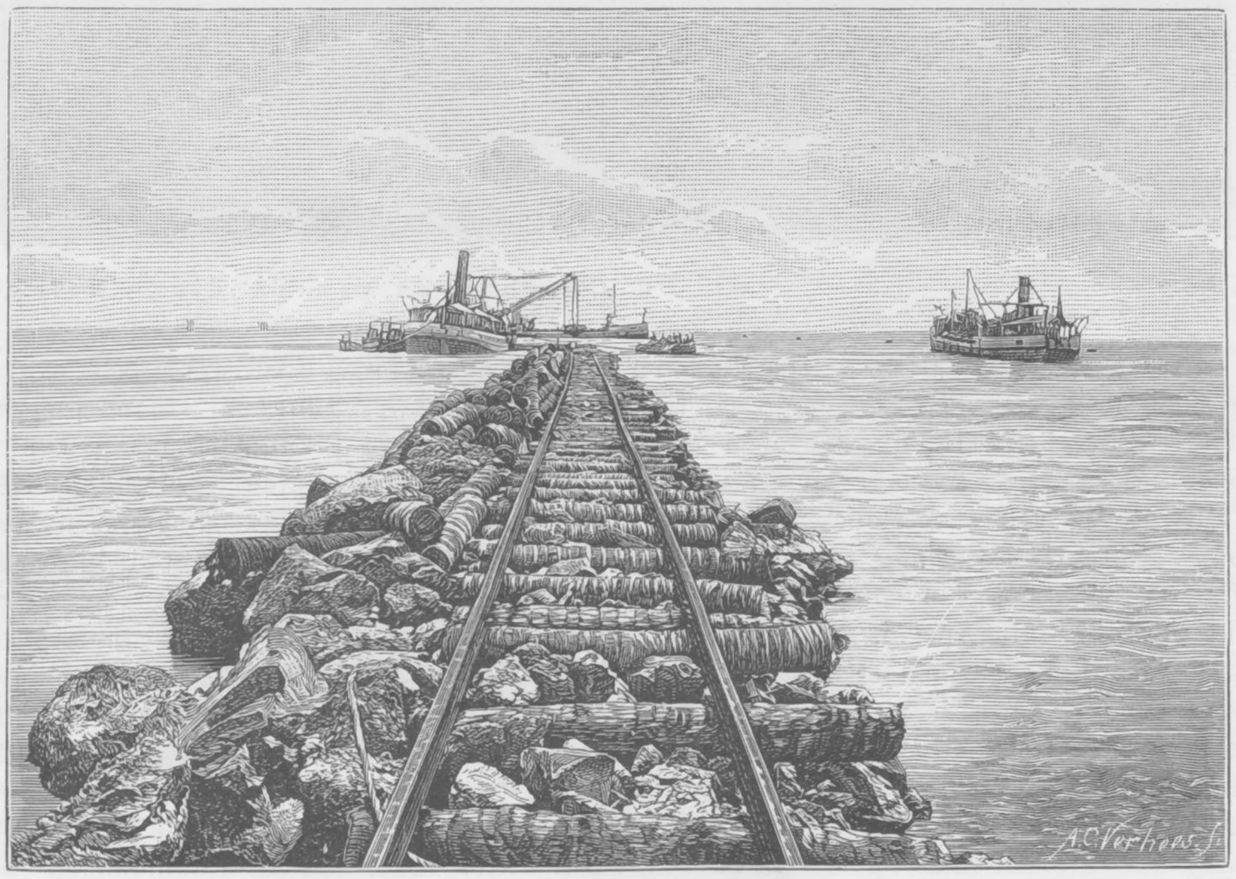

De havenwerken van Tandjong Priok: Zeehoofd in aanbouw.

ten worden gelost, of wel direct, hetzij met behulp van drijvende kranen of van de scheepskranen, op de hoofden worden gebracht.

De verschillende technische moeielijkheden, die bij den havenbouw te overwinnen zijn geweest, behooren uit den aard der zaak in een technisch tijdschrift thuis, en ik zal mij dus verder bepalen tot een beschrijving der uitgevoerde

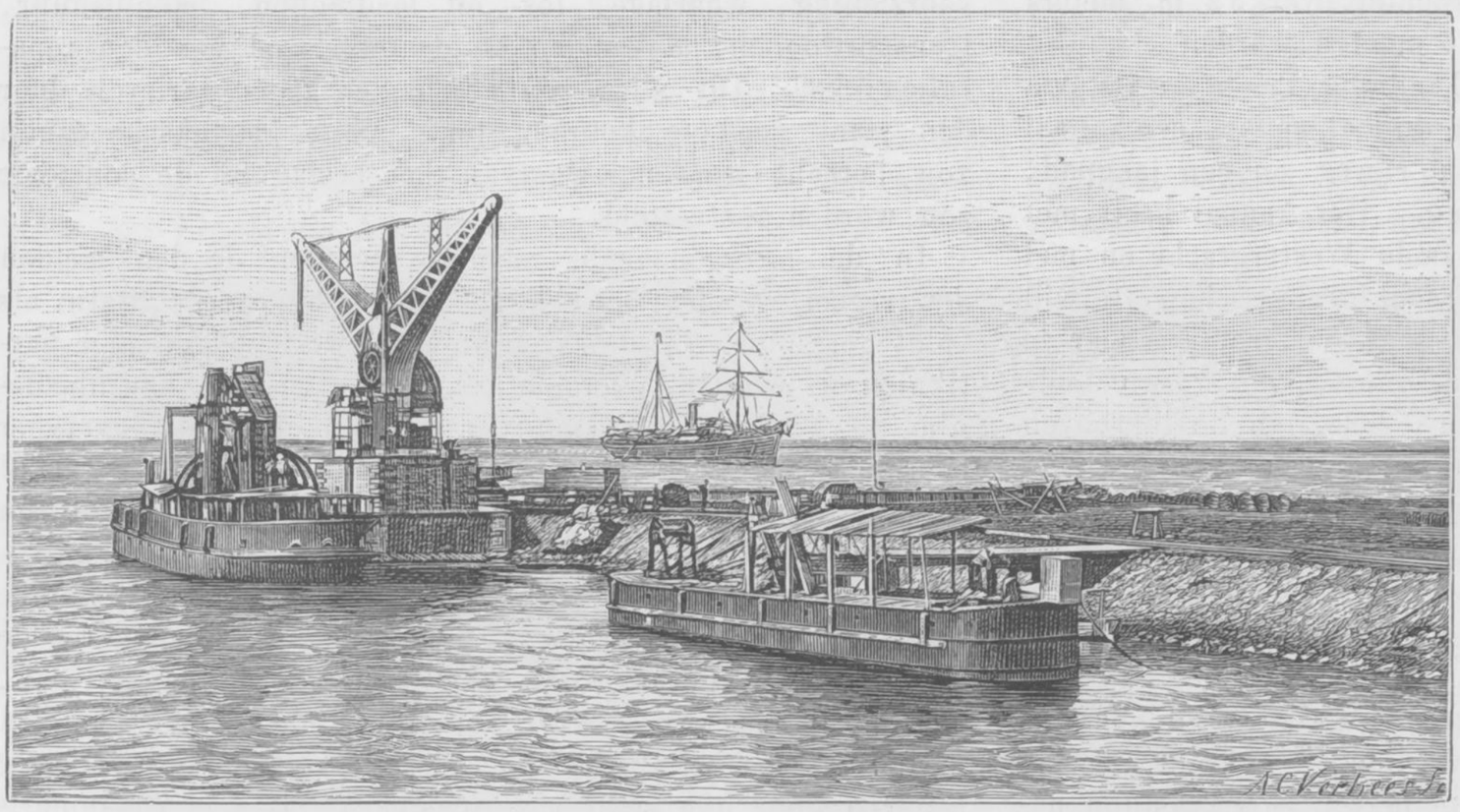

De havenwerken van Tandjong Priok: Drijvende 25 tons stoomkraan.

werken.

Wanneer men de haven nadert vallen het eerst de zeehoofden in het oog, die zich ver in zee uitstrekken en de zoogenoemde buitenhaven insluiten. Deze hoofden reiken tot een diepte van 8,5 meter onder laag water, en zijn ontwikkeld te zamen 3728 meters lang; de uiteinden, die den 125 meters breeden ingang begrenzen, zijn voorzien van twee havenlichten en liggen op ongeveer 1800 meters uit den wal. De ruimte tusschen de hoofden is over een breedte van 250 meters en over hare volle lengte tot een diepte van 8 meters onder laag water uitgebaggerd, welke geul aan de westzijde verbreed is, om toegang te geven tot de zoogenaamde kolenhaven. In en langs deze geul zijn de *corps morts* aangebracht voor schepen, die in de buitenhaven verblijven. Wanneer men tusschen de boeien, die het vaarwater aangeven, opstoomt, dan valt het eerst de kolossale stoomkraan, met een lichtvermogen van 25 ton in het oog, die in de buitenhaven is opgericht op den daar uitgebrachten dam, welke de scheiding vormt tusschen den ingang der binnenhaven en het met het oog op een eventueel aan de haven te verbinden drijvend dok uitgegraven dokbassin. De ingang der binnenhaven is beoosten deze stoomkraan; zij is geheel uitgegraven en uitgebaggerd en heeft een grondverzet van ruim 2 millioen kub. meters gevorderd. Aan de westzijde is zij begrensd door een 1000 meters langen kaaimuur, waar schepen met 7,5 meter diepgang bij laag water onmiddellijk tegenaan kunnen liggen; aan de oostzijde is het terrein onder talud afgegraven en van een steenglooing voorzien. De breedte der haven, die de genoemde diepte van 7,5 meter heeft, bedraagt 175 meters. Aan de andere zijde van de stoomkraan is de ingang van de zoogenaamde kolenhaven, wier kaaimuur een lengte van 300 m. meters, een breedte van 40 meters en een gelijke diepte als de binnenhaven heeft.

Wanneer men thans deze voltooide kaaimuren ziet, is het moeielijk zich voor te stellen, hoe dit belangrijkste onderdeel van het werk er tijdens de uitvoering uitzag. De beide kaaimuren zijn geheel in het droge gemaakt, waartoe over de volle lengte dezer muren, met inbegrip van hunne vleugels, tot een totale lengte van 1400 m. meters een fundeeringsput is gegraven van ruim 12 meters diep. Voor dezen put zijn over 2800 m. meters lengte twee rijen dampalen geslagen, elke paal lang 14 meters, zwaar 20 bij 30 centimeters, zoodat alleen voor deze wanden 9333 palen geslagen moesten worden. Daar ook hier de koraalbanken niet ontbraken gaf dit heiwerk tot groote moeielijkheden aanleiding. Tusschen deze wanden is toen de grond ter diepte van 12 meters weggegraven en op den bodem van den put werden de 17 meters lange fundeeringspalen geheid en daarop de beton gestort, waaruit het lichaam van den kaaimuur bestaat. Voor de ontgraving

Kaaimuur der binnenhaven van de zuidzijde gezien.

op deze groote diepte konden geen vrijwillige koelies gevonden worden, en het is alleen met behulp van dwangarbeiders geweest, dat dit omvangrijke en gevaarlijke graafwerk ten uitvoer gebracht is kunnen worden. De damwanden steunden elkander door een groot aantal zware dwarsbalken, stempels, waartegen tevens de ladders konden opgezet worden voor het op- en nedergaan van het werkvolk.

Een krachtige bemaling was natuurlijk onontbeerlijk, daar de palen, waar zij door de koraal heen geslagen moesteu worden, eene alles behalve waterdichte afsluiting vormden. Het werk is intusschen zonder belangrijke ongevallen ten einde gebracht; slechts op één punt, waar de bedding eener oude rivier gepasseerd werd, is een der damwanden, door het verbrijzelen van de 40 bij 40 centimeters zware stempels voorovergezet en is daarachter over 52 m. meters een tweede damwand aangebracht moeten worden.

Voor de verbinding tusschen Tandjong Priok en Batavia zijn aangelegd een spoorweg met dubbel spoor, een kanaal ten dienste der prauwvaart, een rijweg en een jaagpad, allen ongeveer 10 kilometers lang. Het kanaal heeft met de buitenhaven door de zoogenaamde Westergracht en met de binnenhaven door de Zuidergracht gemeenschap, terwijl voor een verkorte gemeenschap met de groote rivier te Batavia, buiten het oorspronkelijk ontwerp, nog een doorgraving werd gemaakt. Overigens behooren de hierboven ter sprake gebrachte werken tot het door de Staten-Generaal in 1876 aangenomen ontwerp, waaraan dus ontbraken alle werken voor de havenbediening, die, onder de benaming van accessoires, daaraan zijn toegevoegd.

Voor deze accessoires was een algemeen ontwerp opgemaakt. Het omvatte den aanleg van rij- en spoorwegen op het haventerrein en van het bovengenoemd dokbassin, den bouw van entrepôts en opslaglokalen over de geheele lengte van den kaaimuur der binnenhaven, dien van douanebureaux, steenkolenloodsen, magazijnen voor petroleum en zelfontbrandbare stoffen, van woningen voor het douane- en spoorweg- en lichtwachterspersoneel, en van sleephellingen, steigers enz.. Daarenboven waren nog in dit ontwerp opgenomen de aanleg van een volledige drinkwatervoorziening, van loopkranen, lieren en eindelijk de inrichting van een station met rangeer-emplacement, locomotief-wagenloodsen enz. Dit plan is echter niet in zijn geheel uitgevoerd. Men heeft zich moeten bepalen tot de werken en gebouwen omschreven in de memorie van toelichting tot de Indische begrooting voor 1884. In dit staatsstuk zijn de beginselen omschreven voor de exploitatie der haven, en wat nog moest worden gemaakt werd in verband met deze voorgeschreven. Bij het een en ander stond op den voorgrond, dat eene voor de exploitatie der haven ingekomen aanvraag om concessie moest afgewezen worden; de voorwaarden, die de aanvragers aan de concessie verbonden wenschten te zien, waren, volgens het oordeel der regeering, overeen te brengen noch met de belangen van het gouvernement, noch met die van handel en scheepvaart. De aanvraag omvatte te veel; de aanvragers wilden te veel monopoliseeren. En hoewel er bij de regeering geen bezwaar bestond tegen het overlaten van de havenbediening aan particulieren, zoo wenschte zij toch de daartoe te verleenen concessie van zoo beperkten omvang te doen zijn, dat geen andere dan volstrekt noodige monopoliën verleend werden.

De bedoelde concessie-aanvraag rustte op de volgende grondslagen. Voor rekening der concessionarissen zouden komen de aanleg van alle spoorlijnen op het haventerrein, van de drinkwaterleiding en van de verlichting, de bouw van entrepôts en opslaglokalen en van een droogdok, het opstellen van los- en laadmiddelen, het voorzien in de benoodigdheden voor den sleepdienst enz. Daartegenover zou het gouvernement hun afstaan: de fundeeringen van de entrepôts en opslaglokalen voor zoover deze voltooid waren; de op hare diepte gebrachte havens met kaaimuren en de 25 tons stoomkraan. Het zou voorzien in de middelen voor bebakening, betonning en verlichting; de benoodigde *corps morts* zouden door den staat geplaatst worden, voor wiens rekening eveneens het onderhoud dezer werken zou blijven. Aan concessionarissen zou worden verleend het monopolie van alle verrichtingen, met het lossen en laden der schepen in verband staande, en van alle vervoer van goederen op het haventerrein, daaronder niet begrepen het vervoer van en naar Batavia. De inkomsten der maatschappij zouden bestaan in kaai- en loodsgelden, sleeploon, vergoeding voor water- en ballastvoorziening, wharfage, los- en laadloonen, pakhuishuur, transportloonen, dokgelden en de opbrengst van den reparatiewinkel. Dit alles zou geschieden tegen tarieven door den staat goed te keuren, terwijl een jaarlijksche canon zou betaald worden, waarvan het beslag bij de concessie zou worden vastgesteld.

In de meergenoemde memorie werden de denkbeelden der regeering met betrekking tot de haven-exploitatie als volgt geresumeerd. Dok- en reparatiewerf zouden aan particulieren worden overgelaten; een deel der havenbediening — laden en lossen der schepen en goederenvervoer over het haventerrein — moest noodwendig in ééne hand blijven, hoewel het geene aanbeveling verdient dit tot een onderwerp van staatsbemoeiing te maken. Van het monopoliseeren van den opslag der goederen kon geen sprake zijn, zoodat de concessie zich zou moeten bepalen tot de exploitatie eener werf voor reparatie van schepen met dok, den sleepdienst, het laden en lossen der schepen en het goederen-transport binnen het haventerrein, alles volgens tarieven door den staat vast te stellen. Den concessionaris zou de noodige ruimte op het haven-emplacement gegeven worden voor den opslag van steenkolen en ballast, en de artesische putten zouden hun worden afgestaan, doch zonder monopolie voor de levering van steenkolen, ballast of drinkwater.

Voor de voortzetting en voltooiing van den bouw der accessoires, waarvan een deel reeds vroeger onderhanden was genomen, werd in verband met de aldus omschreven denkbeelden een som van *f* 1,910,423 noodig geacht, te verwerken in 1884 en 1885. (*Slot volgt.*)

QUESTION BRÛLANTE.

(Bij de plaat.)

Zoo heeft de schrijver zijn onderwerp betiteld.

Anders — voor een hond is de traditioneele „question brûlante" een been, om hetwelk hij met een anderen hond vecht, zoolang totdat een derde de quaestie oplost door er mee heen te loopen.

Doch dit hondje is van wijsgeerigen aard en heeft minder zin voor twistvragen, die door de praktijk en door een kloeke daad, dan voor vraagstukken, die met peinzen worden uitgemaakt. Hij vermoeit zijne jonge, nog nieuwsgierige, nog onervaren, nog van belangstelling trillende ziel met de vraag, wat het zijn mag, dat daar voor hem ligt en of hij het zou aandurven, gelijk hij de franjes der gordijnen, het borduursel van mijnheers pantoffel, in zijn jongens-onbesuisdheid aandurft.

De uitdrukking van den kleinen lobbes laat niets te wenschen over. De onderzoekende belangstellende geest verraadt zich in de schuine richting van het hoofd. Hij behoort tot die klasse van onderzoekers, die de dingen van alle zijden bekijken en de verschijnselen — hier den als met leven bezielden rook en het zacht glinsterend vuur — met zorg en met volle aandacht waarnemen. Straks, wijl het geheimzinnige voorwerp onbewegelijk blijft, zal hij naderen, ruiken aan den rook, den neus branden, fniezen, proesten, het hoofd schud-

den en... heengaan en de quaestie de quaestie laten, om zich te begeven naar een hoek, waar hij een kluifje weet liggen van den vorigen dag, zooals er meer hebben gedaan voor hem en doen zullen na hem, die begonnen zijn met wijze gezichten te zetten en het hoofd scheef te houden en filosofisch te kijken.

En de teekening en de kleur en al datgene, wat het werk tot een kunstwerk moet maken, beantwoorden aan de eischen van schoonheid en oorspronkelijkheid. Dat nooit een schilder een hond tegenover een sigaar heeft geplaatst — is wel de minste verdienste van de voorstelling. Maar de sobere toon, de geestige witte vlekken, spelend in den ruigen huid, het brandende lichtpuntje, vol kleur en gloed, — het

Question brûlante.
Naar de schilderij van JAN VAN ESSEN, tentoongesteld in „Arti et Amicitiae" te Amsterdam.

eene op het effen en donkere gordijn, het andere op den effen vloer, — zij geven een aantrekkelijk levendig geheel, dat met zijn tonen en tegenstellingen vroolijk en gezellig tot u spreekt.

UIT DE ARBEIDERSWERELD

DOOR HEL. MERCIER.

Coöperatieve voortbrengings- (productie) vereenigingen in Frankrijk.

VII

(Vervolg van blz. 576.)

Merkwaardig — vooral om de zelfstandigheid, waarvan het getuigt — mag in mijn oog het oordeel heeten, door Huber geveld over hetgeen de onderzoekingstocht, waarop wij hem vergezelden, heeft opgeleverd.

Een-en-dertig meerendeels kleine, niet allen in bloei verkeerende vereenigingen, het eenige wat was overgebleven van een ontwerp, dat Frankrijk in rep en roer had gebracht? — Wel, armzaliger uitkomst was nauwlijks denkbaar! — Ziedaar wat hij, zoowel van de vrienden als van de vijanden der associatie, te hooren kreeg, wien hij na afloop van zijn jacht het opgespoorde wild voortelde.

Daarbij beweerden de eersten, dat de nog bestaande productievereenigingen niet de minste waarde hadden, omdat zij niets bewezen voor de theorie waaruit zij waren voortgekomen. Niet een van haar was aan het ware associatiebeginsel en aan de zuivere gelijkheidsidee getrouw gebleven. Het ontbreken van staatsleiding zelfs daargelaten, beantwoordde schier geen enkele vereeniging aan Bucher's eisch van een voor altijd onverdeelbaar kapitaal, uit de winst der zaak gevormd; geen enkele schier betaalde gelijk loon aan allen zonder onderscheid uit; van een veelhoofdig en telkens wisselend bestuur waren de meeste teruggekomen. Ook konden zij geen omwenteling teweeg brengen op het gebied van den handenarbeid, want door elk op zich zelf te arbeiden, in plaats van tot een onderlingen ruilhandel over te gaan [1], bestendigden zij het noodlottige concurren-

[1] Het plan tot zulk een ruilhandel van de verschillende producten door de vereenigingen voortgebracht (naar wij zagen ook in de statuten der kleermakersvereeniging opgenomen) heeft werkelijk, niet alleen bestaan, maar is zelfs tot een begin van uitvoering gekomen. In het jaar 1849 werd door een zekere madame Deroin en anderen *l'Union des associations fraternelles* opgericht, waarbij honderd vereenigingen zich aansloten. Deze vereenigingen zouden voor elkander

tiesysteem. Zij stelden slechts concurrentie van groepen tegenover die van personen.

De tegenstanders gaven iets dergelijks te kennen, zij het ook in lijnrecht tegenovergestelden geest. Volgens hen waren de door Huber bezochte productievereenigingen in het minst geen *nieuw* verschijnsel. Zij deden niets anders dan de aloude ervaring bevestigen, dat met kapitaal, wilskracht, bekwaamheid, eerlijkheid en ijver zaken kunnen bloeien en winst afwerpen. Zij waren een sprekend bewijs voor de waarheid der orthodoxe leer omtrent kapitaal, arbeid, loon en concurrentie.

Huber nu stelt zich in zijn *Reisebriefe* en ook in latere geschriften vierkant tegen deze beschouwing over. Oude leerstellingen en nieuwe theoriën daargelaten, heeft hij, zegt hij, wel deugdelijk iets nieuws gevonden. Een nieuw element in de arbeidswereld in werking zien treden. Hij heeft werklieden aangetroffen, die hij, onder de gewone verhoudingen arbeidende, lusteloos, onverschillig zou hebben zien voortsloven; en die hij thans, met lust in de oogen, vol vuur en ijver hun gereedschap heeft zien hanteeren; met ijzeren wilskracht het lot braveerend en zich de zwaarste offers getroostend voor dat „vooruitkomen", dat nu eindelijk, eindelijk mogelijk voor hen was geworden. Hij heeft chefs een geheel anderen, een veel menschelijker toon tegenover hun personeel hooren aanslaan dan hij tot dusverre in de werkplaatsen had vernomen, en niettemin meer discipline en waardiger houding aangetroffen bij hen, die onder deze chefs werkten dan bij de arbeiders staande onder de oude patroons. Hij heeft bij vrijwillige overeenkomst aller belanghebbenden, een indeeling van den arbeidsdag gezien, waardoor te eenerzijde het voor de gezondheid en de geestelijke ontwikkeling zoo schadelijk over tijd arbeiden, te anderer zijde, het nu en dan gedwongen werkeloos zijn der arbeiders zoo goed als werd opgeheven. Hij heeft kortom een aantal zeer gewichtige aangelegenheden bij den handenarbeid vrij wat beter en doelmatiger geregeld gevonden dan in de werkplaatsen op den ouden voet ingericht.

Dat dit alles niets voor een nieuwe sociale theorie bewees, kon hem, den hyperconservatief, zooals hij zichzelf noemt, al bitter weinig schelen, indien men maar niet ontkende, dat hier een nieuwe zuurdeesem was, die het oude meel duchtig deed rijzen, een nieuwe geest, die nieuw leven in een ond stelsel blies. Indien men maar niet ontkende, dat men hier te doen had met een machtige nieuwe drijfveer, die aan honderden het betrachten van deugden gemakkelijk maakte, welke tot dusverre slechts door enkele buitengewone individuën in praktijk hadden kunnen worden gebracht.

Wat de grief der socialisten betreft, dat de productievereenigingen niet aan het zuivere gelijkheidsbeginsel waren getrouw gebleven, ook in deze kon Huber niet deelen. Wel erkent hij volmondig, dat het eigenlijke doel en het wezen der coöperatieve productieassociatie geen ander is dan den strijd tusschen kapitaal en arbeid op te heffen door beiden in één hand te vereenigen, en dat alzoo het gebruiken van gehuurde loonarbeiders in een productievereeniging niet te huis behoort, maar zelfs dezen niet gemakkelijk te verdedigen maatregel acht hij in de kindsheid der associatie in meer dan één opzicht heilzaam. Daardoor toch worden, zegt hij, gewone loonarbeiders in de ontwikkelende sfeer der associatie gebracht en met haar instellingen en eischen practisch bekend gemaakt. Daardoor ook wordt de moeielijke vraag, welk deel van het door de zaak afgeworpen voordeel als *kapitaal*winst mag worden beschouwd; m. a. w. op welk loon de arbeiders voor hun *arbeid* billijkerwijze mogen aanspraak maken, uit den aard der zaak onpartijdiger en daardoor rechtvaardiger beantwoord dan ooit zal geschieden daar, waar werklieden, niet tegenover werklieden, maar tegenover kapitalistische aandeelhouders staan.

Alleszins verdedigbaar noemt Huber het feit, dat verscheidene productievereenigingen haar leden vergunnen elders, onder de oude verhoudingen te gaan arbeiden, zoo vaak het haar aan voldoend werk voor al haar leden ontbreekt. Ontrouw aan het associatiebeginsel kan hij hierin niet zien en ook deze maatregel kan, zegt hij, van grooten, zegenrijken invloed worden op de geheele arbeiderswereld. Daardoor toch dringt de geest der associatie ook in de oude werkplaatsen door; daardoor doet haar verheffende, beschavende werking zich ook buiten het gebied der gemeenschap gevoelen.

Voorts acht hij het van vooringenomenheid getuigen, dat men een-en-dertig productievereenigingen een onbeduidende vrucht noemt van de onstuimige beweging door Louis Blanc verwekt. Als men denkt aan wat in 1848 over de fransche volksklasse is heengevaren, aan de dolzinnige opzweeping, waaraan zij in de eerste, de afschuwelijke onderdrukking waaraan zij in de tweede helft van dat jaar heeft blootgestaan, aan het misbruik door alle politieke partijen van haar gemaakt, aan alles wat in het werk is gesteld — zij het ook niet door alle partijen met de opzettelijke bedoeling — om haar zedelijk te gronde te richten en daardoor haar kracht voor altijd te breken, dan moet men, volgens hem, zich er over verwonderen, dat er in de fransche arbeiderswereld nog genoeg gezonde geestelijke en zedelijke kracht, genoeg energie is overgebleven om het aantal productievereenigingen te doen vestigen, die in en kort na 1848 zijn opgetreden. En ten hoogste bewonderen dat onder zoo ongunstige omstandigheden en te midden van zóóveel mislukkingen en zóóveel tegenwerking een-en-dertig zich hebben kunnen staande houden.

En al zou ook dit dertigtal vroeger of later in het lot der overigen moeten deelen, daarmede zou, meent hij, de beteekenis niet zijn verloren van hetgeen zij tot dusverre hadden verwezenlijkt. Haar aanvankelijk slagen onder zooveel moeilijkheden zou voor altijd daar zijn om te bewijzen, dat de coöperatieve productievereeniging practisch uitvoerbaar is en levensvatbaarheid heeft, en dat een grootsche toekomst voor haar zou zijn weggelegd, indien zij sympathie en ondersteuning vond in alle maatschappelijke kringen. Dat in 1854 de vrucht der associatiebeweging in Frankrijk in veler oog zoo klein was, lag enkel hieraan, zegt hij, dat allen, die door hoogere beschaving, grooten rijkdom, politieken en maatschappelijken invloed geroepen waren de productievereenigingen de behulpzame hand te bieden, zich door lafhartige vrees, door onwil en onverschilligheid gedreven van haar hebben afgewend en haar aan haar lot hebben overgelaten.

Gelijk ik reeds aanstipte, is het niet alleen onder den eersten opwekkenden indruk van het aanschouwde geweest, dat Huber bovenstaand gunstig oordeel heeft geveld. Meer dan eens heeft hij het in later jaren herhaald, met name in een lezing, die hij in 1865 te Bonn heeft gehouden en in datzelfde jaar als brochure heeft doen veerschijnen. Hij geeft in dit boekske een kort overzicht over den stand der coöperatie in Europa en staat eenigszins uitvoerig stil bij

---

arbeiden en elkander een geregelden afzet verzekeren, door een juiste verhouding tusschen voortbrenging en verbruik tot stand te brengen. Voorts zouden zij een kosteloos crediet door middel van ruilingbons in het leven roepen, elkander voor den ouden dag verzekeren, vakonderwijs instellen, kamers van den arbeid oprichten enz. Reeds in 1850 is deze „Union" bezweken. Zij was ten deele niet bestand tegen onoverkomelijke moeilijkheden in de practijk, ten deele niet tegen de scherpe vervolging der regeering, die de hoofden als leden eener verboden staatkundige vereeniging tot zware straffen veroordeelde.

een in 1848 te Parijs gevestigde metselaarsvereeniging, die in de *Reisebriefe* niet voorkomt en die hem alzoo op zijn onderzoekingstocht in 1854 schijnt te zijn ontgaan.[1] Nieuw opgetreden vereenigingen schetst hij in deze brochure niet; van verdere uitbreiding der coöperatieve productievereeniging in Frankrijk tusschen de jaren '54 en '64 heeft hij alzoo blijkbaar niets mede te deelen. Alleen spreekt hij de hoop uit, dat zij eerlang een grooter vlucht zal gaan nemen en tot breeder ontwikkeling zal komen, omdat men in datzelfde jaar 1864 te harer behoeve te Parijs een algemeene arbeidersbank gaat oprichten.

Zoo is het niet slechts tegen de algemeene opinie, maar tot op zekere hoogte ook tegen het getuigenis der feiten in, dat Huber in zijn geloof aan de productieve coöperatie heeft volhard. Moeten wij hier denken aan een hardnekkig vasthouden eener vooraf opgevatte meening; iets wat Huber zelf den franschen en duitschen theoretici zoo scherp verwijt? Of mogen wij zeggen dat, wie hoog staat ver ziet, en de beteekenis eener zaak niet afmeet naar het meerdere of mindere succes dat zij van stonde af aan heeft aan te wijzen? Volgens een man, wien voorzeker niemand van oppervlakkigheid of eenzijdigheid van oordeel zal beschuldigen, het laatste. In zijn welbekend werk *Beginselen der Staathuishoudkunde* sluit Stuart-Mill zich, wat zijn beschouwing der fransche productievereeniging betreft, geheel bij Huber aan. En hij doet dit op zijne beurt volkomen zelfstandig. De feiten aan eigen nadenken voorleggend, komt de groote engelsche denker tot de slotsom van den Duitscher. Huber's geschriften over dit onderwerp zijn aan Mill, die geen duitsch verstond, blijkbaar slechts bij name bekend.

De overeenkomst in dezen tusschen twee groote doch zeer uiteenloopende geesten is m. i. te treffend, om er niet nog een oogenblik bij stil te staan en den lezer met korte woorden mede te deelen wat Stuart-Mill in het zevende hoofdstuk van het 4de boek zijns werks aangaande de door ons bezochte werkliedengroepen heeft nedergeschreven. Wij zullen daaruit zien dat Mill van de productieve coöperatie nog stouter dingen durft hopen dan Huber, of althans aan zijn verwachting van haar tegelijk wijder en scherper grenzen stelt.

Het bedoelde hoofdstuk draagt tot opschrift; *De waarschijnlijke toekomst der arbeidende klasse.* — Welke is die toekomst volgens den schrijver? Geen andere dan deze, dat de arbeiders, die ten dage dat Mill schrijft (dank zij vooral het overal doordringen der dagbladen) niet meer de geestelijk onmondige wezens zijn, die zij eeuwen lang zijn geweest, een einde zullen gaan maken aan de verdeeling van het menschdom in meesters en knechts, ondernemers en gesalarieerden, werkgevers en weknemers. Iedereen weet, zegt hij, dat de verhouding tusschen deze twee partijen met iederen dag moeilijker wordt. Welnu, zij zal gaandeweg onhoudbaar worden. Vroeg of laat zal men het algemeen een zedelijke onmogelijkheid gaan achten, dat menschen, wier belangen en gevoelens vijandig tegenover elkander staan, dagelijks schier uur aan uur te samen zijn en samen arbeiden. Vroeg of laat zal de wereld iets anders kennen dan eenige duizenden, die salaris betalen, en eenige millioenen, die salaris ontvangen.

Wat zal dat andere zijn? Het arbeiden van groepen, die voor gezamenlijke rekening voortbrengen, m. a. w. productieve associatie, luidt het antwoord.

Zoolang dit denkbeeld, gaat Mill voort, in den staat van theorie is gebleven, in de geschriften van Owen, Louis Blanc en anderen, heeft men kunnen meenen, dat het onuitvoerbaar was, of dat het althans slechts kon worden verwezenlijkt door middel van het zich met geweld meester maken der bestaande kapitalen ten behoeve der werklieden. Welnu, de ervaring heeft geleerd dat deze meening onjuist is; dat er in de groote menigte een kracht tot handelen en ontberen ligt verscholen, die men slechts bij buitengewone gelegenheden leert kennen, of wanneer zij wordt opgeroepen in naam eener groote gedachte of van een verheven gevoel. De revolutie van 1848 heeft zulk een beroep op het fransche volk gedaan en het antwoord is die welbekende daad der élite van den franschen handwerksstand geweest, die productievereeniging wordt genoemd. Zonder geweld of roof te plegen, zonder een plotseling breken met de gewoonten en instellingen der tegenwoordige maatschappij, hebben eenige duizenden fransche werklieden voor de toekomst een type van nijverheidsorganisatie gegeven, die het ideaal van sociale rechtvaardigheid zeer nabij komt, of die althans minstens een inrichting der maatschappij vertegenwoordigt, waarbij *aller* welzijn zoo goed is gewaarborgd als wij — zonder ons in hersenschimmen te verliezen — ons voor het oogenblik kunnen voorstellen. Wat er ook gebeure, welke bezwaren de jonggeboren instelling bij haar verderen groei ook ontmoete, het voorbeeld door de grondleggers der productievereeniging gegeven kan voor de menschheid niet weer verloren gaan.

Tot staving dezer bewering laat Mill een aantal, door hem uit fransche bronnen geputte, gegevens volgen aangaande de ons welbekende boekdrukkers-, pianomakers-, blikslagers-, metselaars-, vijlenmakersvereeniging enz. Wij zien uit deze hoe nauwkeurig Huber aanteekening heeft gehouden van hetgeen hem meest mondeling is medegedeeld. Slechts van eene, de zooeven genoemde metselaarsvereeniging, vernemen wij ons nog onbekende bijzonderheden, o. a. dat haar leden de avonduren besteden aan het gemeenschappelijk verzamelen van kennis op allerlei gebied.

Even als Huber hecht Mill er zijn goedkeuring aan, dat de meeste productievereenigingen zijn teruggekomen van haar oorspronkelijk dusgenaamd democratisch reglement om gelijk loon aan allen zonder onderscheid uit te betalen en stukloon daarvoor in de plaats hebben gesteld. Hij noemt het eerste, dat met individueelen ijver noch bekwaamheid rekening houdt onrechtvaardig en demoraliseerend.[1] Tegenover Huber echter en aan de zijde der socialisten stelt hij zich, waar deze laatsten het aannemen van gehuurde loonarbeiders door de productievereenigingen wraken. Dit aannemen is een fout, zegt Mill, die de associatiën niet hadden moeten begaan. Door op hare beurt een salaris betalende kapitalist te worden, kan de associatie haar doel: zelfbevrijding van den vierden stand, niet bereiken. 't Is ontrouw aan haar beginsel en in haar beginsel ligt al haar

[1] Hij deelt mede dat deze vereeniging in 1848 met zes-en-twintig leden en eenige honderden frs. schuld is begonnen en reeds destijds (1864) jaarlijks voor 2 à 3 millioen frs. zaken deed; paleizen, kerken, hospitalen, woonhuizen, hutten bouwde. In die 16 jaren was het aantal harer arbeidende leden tot 200 gestegen. Naarmate het werk dit vorderde werden „auxiliaires" aangenomen op vrij onbestemde voorwaarden van deelgenootschap in de zaak. Buitendien telde de vereeniging een groot aantal leden, die slechts hun geld in de zaak hadden gestoken, niet tegen vaste rente, maar tegen een aandeel in de winst. Na aftrek van alle onkosten en een vastgestelde som voor het reservefonds, werd jaarlijks van de zuivere winst 60 percent aan de arbeidende, 40 aan de geldschietende leden uitbetaald. Een zuivere productieve associatie is dit alzoo niet. In een zuivere wordt kapitaal tegen vaste rente gehuurd en indien mogelijk afgelost, maar deelt het niet in de winst.

[1] Ook verklaart hij uitdrukkelijk dat hij geen heil ziet in de gedwongen opheffing van alle concurrentie, die de socialisten onafscheidelijk achten van het associatiebegrip. De nadeelen dezer opheffing zijn, volgens hem, vrij wat grooter dan de voordeelen. Hij verwacht veel meer van het geleidelijk gezond worden der concurrentie, voortvloeiende uit de omstandigheid, dat, bij uitbreiding der arbeidersassociatie, arbeid en loon telkens zuiverder met elkander in evenwicht zullen worden gebracht.

kracht. Slechts door telkens grooter associatie van werkkracht tegen de kapitaalassociatie of het particuliere kapitaal over te stellen, zal het der productievereenigingen mogelijk worden van lieverlee terrein te winnen en het oude arbeidssysteem door een nieuw te verdringen.

Want ziehier wat Stuart Mill verwacht: Naarmate de productievereenigingen groeien en zich over een grooter aantal bedrijven uitbreiden, zullen de beste werklieden zich al meer en meer bij haar gaan aansluiten, den ouden loondienst overlatend aan de domme, de luie of de gedemoraliseerde werklieden, tot geen krachtig arbeiden als onafhankelijken in staat. Gaandeweg zal alzoo den kapitalisten geen andere keus overblijven dan òf met ongeschikte werkkracht den strijd tegen het nieuwe arbeidssysteem vol te houden, òf hun kapitaal aan de productieve associatie ter leen te bieden, uit den aard der zaak tegen telkens billijker rente. Hij twijfelt er geen oogenblik aan dat zij — waarschijnlijk in een niet zeer verre toekomst — deels willens, deels door den nood gedrongen, tot het laatste zullen besluiten.

Wij zien het: Stuart Mill trekt in gedachten reeds het maatschappelijk gebouw omhoog, dat verrijzen kan op den economischen grondslag, waarvan de deugdelijkheid ons door Huber in bijzonderheden is aangewezen. Een grondslag van daden en feiten die — wij vernamen het — juist der groote menigte aanleiding gaven (en nog geven) om, voor het meerendeel uit volle borst en van ganscher harte, den lijkzang der productieve associatie aan te heffen.

VERSCHEIDENHEID.

Nieuwe tuinstokken.

De stokken, die wij gewoonlijk bij hoog opwassende planten zetten, hebben het gebrek, dat de uiteinden, die in den grond worden gestoken, spoedig afrotten. Dan komt er bij, dat men de planten er aan moet vast binden, waardoor de bast lichtelijk wordt beschadigd.

In Fransche-Comté gebruikt men thans ijzeren tuinstokken met bochten, zooals de gravure die doet zien. De eene plant is een aardbezie, de andere een wijnstok. Als de plant hoog moet opgroeien, zooals in het laatste geval, dan is er ook onder den grond een bocht in het ijzer. De wortels zelve bevestigen dan, bij het groeien binnen korten tijd den stok in den grond. Dat de vruchten, vooral van lage planten, op deze wijze niet alleen beveiligd zijn voor de aanraking met den bodem, maar daarenboven voldoende aan versche lucht en zonnewarmte worden blootgesteld, bevordert zeer hunnen wasdom.

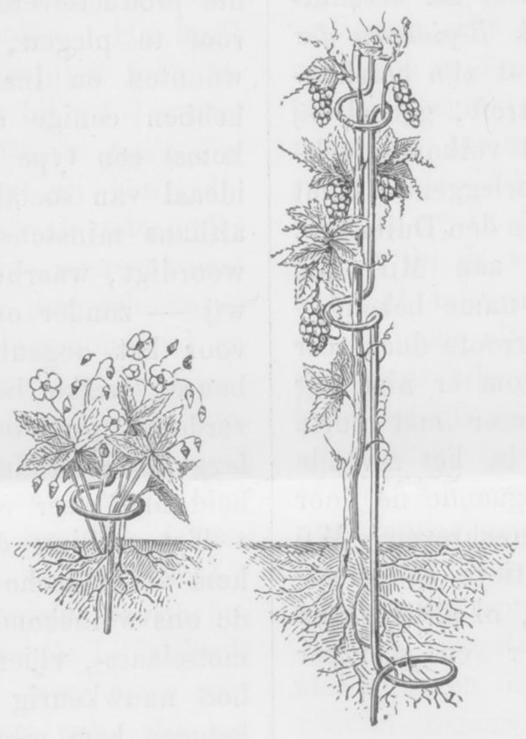

Nieuwe tuinstokken.

Hoe men eieren kan bewaren.

In Engeland heeft men een tentoonstelling gehouden van geconserveerde eieren. De eerste prijs werd toegekend voor een verzameling eieren, die, met de punt naar beneden, waren bewaard in zeer fijne zemelen. Den tweeden prijs behaalde een partij, die bewaard was in zout, nadat de eieren waren ingewreven met olie en was; met den derden prijs werden eieren bekroond, die met roet waren ingesmeerd en bewaard in bijtende kalk. De in gebluschte kalk bewaarde eieren waren allen min of meer bedorven.

Volgens hem, die van dezen uitslag verslag geeft, had hij die den tweeden prijs behaalde, bij zijn bereidingswijze nog veel nutteloozen arbeid verricht. Geene wijze van bewaring toch gaat, volgens hem, boven die in droog zout, al zijn de eieren vooraf niet met eene of andere stof ingewreven.

Wil men des zomers een partij eieren opsparen, om die des winters te gebruiken, dan neemt men een kist, welks bodem met schroeven is bevestigd, zoodat hij gemakkelijk kan worden losgemaakt. Men plaatst daar een laag eieren in, die men bedekt met zout en gaat zoo voort tot de kist vol is, sluit deze en zet hem op een frissche plaats. Wil men 's winters de eieren gebruiken, dan keert men de kist om, neemt er het deksel af en begint zoo met de laag, die het eerst er is in gelegd.

Het kanaal van Cantanzaro.

Een lid der italiaansche Tweede Kamer en een lid van den Senaat, de heeren Fazzari en Morandini, hebben de italiaansche regeering het plan voor een scheepvaartkanaal voorgelegd, dat voor de scheepvaart op de Middellandsche zee van groot belang zal zijn.

Het is er om te doen, de Tyrrheensche en de Jonische zee door een kanaal van groote afmetingen te verbinden, dat de provincie Catanzaro in het zuiden van Italië zal doorsnijden. Het ontwerp gaat uit van de golf Santa Eufemia en eindigt bij die van Squillace. De schepen, die zich van de eene naar de andere zee moeten begeven, zijn thans gedwongen, òf geheel Sicilië om te varen òf om kaap Faro te gaan en den weg door de straat van Messina in te slaan. De directe lijn door de provincie Catanzaro zal deze route aanmerkelijk bekorten en ook veel veiliger zijn. De ingenieurs Bucchia en Turazza hebben met den geoloog Lotti zeer nauwkeurige opnemingen omtrent het terrein in kwestie gedaan. Het kanaal is zóó getraceerd, dat men in het westen gebruik kan maken van den loop van het riviertje Amato en in het oosten van den Coraco. Door verbetering dezer stroomen hoopt men eene uitgestrektheid van 8000 hectaren uitstekend land te winnen. Door een terrein gaande, dat weinig moeielijkheden aanbiedt, zal het kanaal eene lengte hebben van 37 kilometer. Deze nieuwe zeeweg zal van groote beteekenis zijn voor de handelsbeweging der havens Gibraltar, Marseille, Livorno en Napels en voor de scheepvaart naar het Oosten. De ontwerpers rekenen, dat de opbrengst der talrijke productief gemaakte landerijen volstaan zal om de renten van het aanlegkapitaal te dekken.

Optische seinen.

Voor militaire doeleinden vooral, wordt in den laatsten tijd veel gebruik gemaakt van de zoogenaamde optische seinen. Lichtstralen, die van de eene post uitgaande, beurtelings hersteld en verbroken worden op eene vooraf tusschen twee posten afgesproken wijze, kunnen even goed de gedachten overbrengen, als dit thans geschiedt op de telegraaflijnen door het beurtelings verbreken en herstellen van een electrischen stroom.

Toch heeft de laatste manier van handelen dit bij de eerste voor, dat het origineel van het overgebrachte telegram, de reep papier waarop de indrukken zijn gemaakt of de teekens afgedrukt, blijft bestaan. Ook hierin heeft nu onlangs de algemeen bekende Parijsche mechanicus Ducretet voorzien. In hare vergadering van 17 October 1887 was bij de Parijsche Akademie van hem een toestel ter tafel, waardoor ook optisch overgebrachte seinen langs mechanischen weg automatisch, dat is zonder bijzondere tusschenkomst van eenig persoon, worden bestendigd.

De zomer van 1887 op IJsland.

De laatste zomer, die in zoo vele opzichten ook in onze omstreken zich van gewone zomers onderscheidde, had op IJsland een bijzonder karakter.

Aan de oostkust verdween het ijs niet voor het midden van September, terwijl het sedert 1846 niet zoo lang aan de noordkust is gebleven als dit jaar; daarenboven was de massa ijs toen veel kleiner dan nu.

Toch waren op het eiland de zomer en de herfst bijzonder warm; zoodat, niettegenstaande het ijs bijna het geheele jaar door de kust geblokkeerd hield, de oogst boven het gemiddelde is uitgevallen.

Dat de visscherij aan de noord- en oostkust onder deze omstandigheden zoo goed als niets opleverde, spreekt van zelf. Aan de zuidkust echter was de vischvangst overvloedig.